GJURMIM ETNOARKEOLOGJIK MBI RITET MORTORE, SI NJË PJESË E RËNDËSISHME E ETNOKULTURËS

RILINDASI

Suplement i SHQIPTARJA.com

E diel
26 prill 2015
Viti IV - **Nr:**68
E-mail: rilindasi@gmail.com
Kryeredaktore;
Admirina Peçi

PELLGU I KORÇËS

Praktikat e varrimit nga prehistoria në ditët e sotme

NGA **DRITAN ÇOKU**

Për shumë vite arkeologët kanë qenë duke përmirësuar teoritë, metodat dhe teknikat në mënyrë që të arrijnë më shumë shpjegime të sakta të shoqërive të kaluara. Brenda këtij skenari Etnoarkeologjia është bërë një mjet i fuqishëm të zbulojë lidhjet e materialit që qëndron pas proceseve të ndryshme shoqërore. Etnoarkeologjia na ofron studimin e së tashmes për t'iu përgjigjur pyetjeve në lidhje me të kaluarën. E thënë më thjesht ajo i referohet punës etnografike në terren nga arkeologët, dhe është bërë një nën-disiplinë e duhur e antropologjisë. Nga ana tjetër, ajo është parë si një mjet metodologjik që ofron analiza dhe interpretime. Që prej Iluminizmit, mbetjet e të vdekurve, së bashku me sendet e tyre personale dhe monumentet, kanë qenë një mënyrë për të nxjerrë përfundime rreth shoqërive të kaluara. Në këtë kontekst, do të mundohemi të evidentojmë lidhjet apo marrëdhëniet midis praktikave aktuale

Ceremoni mortore në Shqipërinë e Jugut

dhe prehistorike të varrimit në pellgun e Korçës.

Tradita e varrimit është një nga konceptet më konservatore ideologjike në një shoqëri. Ndryshimet në zakonet mortore janë të kushtëzuara nga ndryshimet kritike në mendimin fetar, dhe zakonisht ndodh gjatë një periudhe më të gjatë kohore, shpesh gjatë shekujve.

Një praktikë varrimi është një grup elementesh të cilat janë të lidhura rregullisht me njëri-tjetrin në një mënyrë të tillë duke formuar një tërësi në të cilën përfshihen praktikat, edhe metodat, ceremonitë dhe çdo gjë lidhur me varrimin. Aktivitetet e lidhura me varrimin mirëmbajtjen dhe përgatitjen e kufomës, ceremonitë e nevojshme dhe zbatimin e varrimit. Të gjitha këto aktivitete kanë nevojë të një administrimi të saktë dhe një liste të detajuar të të gjitha detyrave që do të kryhen për shkak se ato përfshijnë shumicën apo të gjithë anëtarët e komunitetit. Në një praktikë varrimi ka disa rregulla të veçanta që lidhen me pozicionin e kufomës, përgatitjet shoqëruese për të vdekurin dhe çdo gjë në lidhje me ceremoninë....

vijon në faqen 18-19

Ferid Kola, skulptori që ringjall heronjtë në shtatore

Një ditë e paharuar në atelienë e mjeshtrit të skulpturës. Kujtimet me skulptorin, madhështia e veprave të tij me frymëzim kombëtar. Veprat që nga Gjergj Elez Alia, Gjergj Fishta, Luigj Gurakuqi, At Zef Pllumbi, etj

NGA **PJETËR LOGORECI**

Kush viziton atelienë e skulptorit shkodran Ferid Kola, befasohet nga bukuria dhe shumëllojshmeria e figurave të krijuara me teknika nga më të ndryshmet që njeh arti i skulpturës. Në përshtypjen e parë përballesh me një burrë energjik, mikpritës e shumë komunikues, i cili pret ccdo vizitor me kënaqësinë e mikut. Nuk e pata të vështirë të ambjentohem menjëherë me shoqërinë e skulptorit Ferid Kola, por edhe me ambjentin artistik që më rrethonte. Më mjaftoi një vështrim për rreth studios, që nëpërmes objekteve – krijime, të përjetoj historinë

faqe 22-23

Befasi poetike Ëndrra si re të Marg Shilipas

faqe 24

Identiteti fetar e kombëtar i shqiptarëve ortodoksë së Rekës së Epërme

Një vwshgim mbi shqiptarët e Rekës, kësaj krahine të përbërë nga 18 fshatra dhe të shtrirë në lindje të Dibrës, përtej maleve Korab, Velivar dhe Kërçin, në të dy anët e lumit Radikë...

DOKTORANT **DORIAN KOÇI**

kandidat i shkencave historike

Vilajeti i Manastirit, një nga katër vilajetet që përfshinte popullsi shqiptare në provincën osmane të Rumelisë, është parë gjithnjë si një territor ku identetitet nacionale kanë qenë më të zbehta, krahasuar me vetpërcaktimin dhe identitetet fetare të popullsive që banonin në të. Si një nga krahinat më të hershme të pushtuara nga osmanët dhe ku në fakt ka pasur një proces kolonizimi me popullsi turke më të lartë se në territoret e tjera , sistemi osman i mileteve duket se kishte zënë mirë rrënjë dhe në fund të shekullit të XIX dhe fillimet e shekullit të XX, ...

faqe 20-21

GJURMIM | ETNOARKEOLOGJIK

NGA DRITAN ÇOKU

vijon nga faqja 17

Ceremoni mortore në Shqipërinë e Jugut

Ceremoni mortore në Shqipërinë e Jugut

PELLGU I KORÇES

Nga prehistoria në ditët e sotme, ja lidhja mes praktikave të varrimit

.....Një varrezë është pjesë e një zone të aktivitetit që nga varret, të cilat janë kryer në mënyrë të përsëritur dhe nga ajo formon një strukturë të aktiviteteve të një grupi të caktuar shoqëror që i përkasin një zgjidhjeje të caktuar. Zgjedhja e një zone të zgjidhjes është, të paktën në kohët parahistorike, e lidhur shumë me përshtatjen e njerëzve në mjedisin e tyre, disponueshmërinë e ujit dhe objektet e tjera të nevojshme të tilla si mjetet e transportit, si dhe resurset natyrore që mund të ofrojnë produktet ushqimore. Në saj të pozitës gjeografike, konfiguracionit të përshtatshëm të terrenit, ujërave të shumta, klimës shumë të mirë dhe pasurive natyrore, pellgu i Korçës ka qenë i banuar që nga etapat më të hershme të prehistorisë, prandaj paraqet, nga pikëpamja arkeologjike, një zonë me shumë interes. Një ndër arsyet pse njerëzit në epokën prehistorike zgjodhën këtë rajon mund të gjendet në kushtet e favorshme mjedisore për mbijetesën njerëzore. Hulumtimet e mëhershme në këtë rajon janë kryer nga Zhaneta Andrea me anë të gërmimeve arkeologjike, dhe më pas Lorenc Bejko mbi bazën e gërmimeve të bëra nga Zhaneta Andrea përdor metodat statistikore dhe analitike për të kontrolluar të gjithë kuadrin e ndryshueshmërisë mortore të rajonit dhe modelet e shprehjes së tij. Edhe ritet mortore, paraqesin pjesë të rëndësishme të etnokulturës sonë, madje disa etnologë theksojnë se ato janë më shumë të rezistueshme pasi kanë të bëjnë me praninë e elementit të shenjtë në përmbajtjen e tyre i cili vështirë ndryshon, apo transformohet.

TIPET & RITET E VARRIMIT PREHISTORIK

Trajtimi më i zakontë që i rezervohej të vdekurit në Bronzin e vonë të Barçit ishte me sa duket vendosja individuale e trupit në varre primare brenda varrezave të tipit tumular. Varrimi me djegie të trupit është përdorur shumë rrallë. Nga vrojtimet rezulton se djegia, duhet të jetë kryer jashtë vendit të varrimit... Nga rajoni i Ilirisë vijnë tumat e përmendura tashmë në Vajzë dhe Vodhinë, varrimet me djegie të periudhës së Bronzit të vonë nga Bajkaj në Veri-Perëndim të Shqipërisë. Ceremonitë e varrimit, pozicioni i trupit, dhe vendosja e orendive të varrit janë ndër praktikat që më së shpeshti pasqyrojnë besimet. Bazuar në sistemet e varrimit parahistorik praktikat e varrimit parahistorik në rajonin e Korçës mund të përshkruhet si më poshtë: Në tumën I të Barçit për varrim janë përdorur dy mënyra: 1.Me vendosje trupi; 2.Me djegie trupi.

POZICIONI I TRUPIT

Mënyra më e përdorur, e konstatuar në 163 varre është ajo me vendosje të trupit. Pjesa më e madhe e skeleteve u gjetën shumë të dëmtuara. Në bazë të atyre që ruheshin në gjendje të mirë kemi dalluar tre pozicione kryesore në të cilën ka qenë vendosur trupi.

a) I mbështetur në njërin krahë, me këmbë të mbledhura, me pëllëmbët e duarve njëra

mbi tjetrën të vendosura pranë fytyrës ose poshtë saj. Kjo mënyrë varrimi njihej në vendin tonë që nga epoka e neolitit dhe eneolitit. Raste analoge të vendosjes së kufomës janë konstatuar në epokën e bronzit dhe në fillim të epokës së hekurit të hershëm, në tumën e Pazhokut, të Patosit, të Dukatit dhe në tumën e Vajzës.

b) I shtrirë në shpinë me kokën të anuar, zakonisht mbi supin e djathtë, me këmbë të përthyera e me duar të vendosura mbi bark, mbi kraharor, njëra mbi bark tjetra thyhej deri tek supi, të dyja të kthyera në drejtim të supeve etj. Kjo mënyrë e vendosjes së kufomës është vënë re në varrin qendror të tumës së Piskovës që i takon periudhës së bronzit të hershëm, si edhe në varre të periudhës së bronzit të vonë e të fillimit të hekurit në tumën e Dukatit. Deri tani ky pozicion i vendosjes së kufomës nuk njihet në epokat e mëparshme neo-eneolitike. Rrjedhimisht ai duhet konsideruar si një zakon i ri varrimi që duket për herë të parë në bronzin e hershëm së bashku me ritin e varrimit në tuma, e vazhdoi të përdoret edhe më pas në bronzin e vonë e në fillim të epokës së hekurit, krahas me mënyrën e vendosjes së trupit në pozicion mbledhur të një tradite të hershme neo-eneolitike. Mendimi i shprehur se pozicioni i kufomës në periudhën fillestare të bronzit të hershëm në kuadrin e ritit me tuma, ka qenë i shtrirë në kurriz, nuk përputhet me të dhënat arkeologjike që dëshmojnë për përdorimin në të njëjtën kohë edhe të varrimit me kufomë të mbledhur, sikurse është vënë re në varrin qëndror të tumës I të Pazhokut e të tumës I të Barçit dhe në atë të tumës së Cerujës. Një rit i tillë varrimi duket në fillim të epokës së bronzit edhe në vise të tjera të Ballkanit dhe mendohet se pozicioni fillestar i kufomës ka qenë me këmbë të mbledhura me gjunjët lart.

c) I vendosur në shpinë me këmbë të shtrira, me duar të vendosura gjatë trupit ose mbi

bark. Kjo mënyrë varrimi është konstatuar në të gjitha tumat që janë zbuluar në vendin tonë, kryesisht në varre të periudhës së hekurit. Trupi në epokën parahistorike mund të ketë qenë i bazuar në besimin se një kufomë duhet të jetë në një pozicion të ngjashëm si një fëmijë në barkun e s'ëmës. Kjo ndoshta është një tregues për besimin në rilindje.

ORIENTIMI I SKELETEVE

Rënditja e varreve brenda në tumë dëshmon se orientimi i tyre nuk ishte i njëjtë: mbizotëron vendosja e kufomave me kokë nga veriperëndimi e jugperëndimi. Sipas kuptimit të sotëm, thelbi i orientimit drejt "Perëndimit" është, nga perëndon dielli, pra edhe jeta e njeriut ka perënduar, larguar nga bota njerëzore, për të kaluar në botën e përtejme. Ka raste nga tumat, dhe këto janë të pakta që orientimi është i ndryshëm nga ai që është më dominues. Por natyrshëm mund të lindin pyetje: Cilat mund të jenë arsyet e dallimit të ndonjë rasti të veçantë në orientim? A ishte i vdekuri një anëtar i një komuniteti të ndryshëm kulturor me ide të tjera të orientimit? Apo mund të ketë qenë një vdekje e pazakontë? Një mundësi tjetër mund të jetë se i vdekuri mund të ketë ardhur nga një rajon tjetër, me varrimin e spikatur drejt vendit të tij të origjinës. Në studime të ndryshme të literaturës shqiptare, substanca arkeologjike, pra materiali skeletor, ka vetëm një përshkrim të hollësishëm, madje edhe të dhëna mbi përhapjen e trajtimeve mortore alternative, por akoma jo një mundësi për të kuptuar ritualin me anë të pozicionimit të trupit dhe elementëve të tjerë si: drejtimi i kokës dhe pozicioni i duarve dhe këmbëve. Të kuptuarit e orientimit është një çështje komplekse, ndoshta sepse ka shumë mënyra për të shprehur të njëjtën gjë, çdokush mund të bëjë interpretimin e tij, pra është relative.

INVENTARI I VARRIT

Tumat në pellgun e Korçës, ashtu sikurse rezulton edhe nga pasqyra e përgjithshme e varreve dhe e inventarit të tyre, kanë dhënë një lëndë arkeologjike mjaft të pasur. Në varr gjenden shpesh objekte si mënyrë rituali apo si sendet personale të të vdekurit, këto të përfaqësuara në qeramikë, vegla, armë dhe stoli. Askund nuk u konstatuan mbetje eshtrash të kafshëve, dëshmuese të ndonjë flijimi ndaj të vdekurit. Edhe pse nuk ka "cookbook" në përfundim të informacionit shoqëror nga mbetjet e varrimit, përgjithësisht janë ndarë disa hamendësime kryesore nga punonjësit në studimet e varrimit. Së pari, të vdekurit i është dhënë një sërë përfaqësimesh të identiteteve të ndryshme shoqërore të tij ose të saj apo role ndërsa vetëm statusi i të gjallit apo pozita shoqërore e tyre mund të jepet në formë materiale pas vdekjes (p.sh. sendet

personale të varrit, monumente, vendi i varrimit, etj). Së dyti, shprehjet materiale të këtyre roleve mund të krahasohen ndërmjet individëve. Së treti, modelet që rezultojnë rolin e diferencimit mund të renditen në mënyrë hierarkike si ndarjet ekzistuese brenda shoqërisë...

PROCESIONI I VARRIMIT

Një krahasim etnografik me praktikat e varrimit në rajonin e Korçës së sotme mund të zbulojë ngjashmëri dhe dallime me praktikat prehistorike në të njëjtën rajon. Në tërësinë e dukurive historiko-kulturore të traditës, të sinkretizuara në jetën shpirtërore të popullit tonë, një vend të veçantë e tejet domethënës zënë mitet, rite te besimet për vdekjen, për të vdekurin, për varret, për jetën e përtejme. Varrimi është një sistem se si të trajtojnë një person të vdekur, kufomën, varrimin e tij dhe ceremonitë e kryera pas kortezhit të varrimit në mënyrë për të çliruar dhe pastruar shpirtin. Rituali mortor është një tjetër aspekt mjaft i rëndësishëm që do ta trajtojmë në kontekstin e sotëm, dhe dallimet në elemente të veçantë me rajonin verior të Shqipërisë. Forma dhe bollëku i përgatitjeve të varrimit varej shpesh mbi statusin e personit të vdekur dhe kapacitetit ekonomik të të afërmive të tyre që kryejnë ceremoninë e varrimit (fig.1 & 2, shkëputur nga botimi Parashqevi Sahatçi (Salepi), Berati, Etnografia në shekuj, Tiranë, 2011). Ceremonia e varrimit në rajonin e Korçës përbëhet nga dy faza:

TRAJTIMI & NDERIMI PËR TË VDEKURIN

Ekziston një fond i pasur ritesh me motivimin e nderimit e respektit për vdekjen e të vdekurit. Me vdekjen e një pjestari, familja vihet menjëherë në lëvizje. Në ndihmë i vijnë të afërmit, fqinjtë e miqtë për të përgatitur ceremoninë e varrimit. Në momentin e frymës së fundit (agonisë), të vdekurit i mbyllin kapakun e syve. Mbi sytë e tij, në disa krahina vendosen dy monedha metalike. (Besohet se me këto monedha i vdekuri paguan rrugën për në parajsë). Në shumicën e krahinave të vdekurin e lajnë. Mjetet e përdorura për larjen e kufomës hidhen sa më larg shtëpisë. Pasi ta lajnë, ta ndërrojnë dhe ta përkorin, të vdekurit i venë në duar të holla prej argjendi, sepse besohej që ai kishte nevojë për të blerë vend strehimi e banesë në botën e tejme. I vihen mollë ndër duar që t'u a japë fëmijëve që e presin atje kur të vejë. Shumë herë mollët ja jep një nënë zemërdjegur që i kanë vdekur fëmijët e saj, e cila e vajton me zë dhe e porosit që t'ua japë fëmijëve të saj në atë botë. Respekti për të vdekurin në Shqipëri manifestohet edhe në veshje. Si rregull, të vdekurin e veshin me rroba të mira. Kur njeriu vdes i martuar është mirë që të vishet me këmishën e martesës. Kjo sepse çifti do ta ketë më të lehtë njohjen e njeri-tjetrit në botën "e përtejme". Po qe se i vdekuri i përket moshave të reja, e veshin me rroba të reja, të blera për këtë rast. Në mjaft krahina ka qenë zakon që nusja t'i binte në pajë edhe rrobat e vdekjes. Në rastet kur vajza ose djali vdisnin para martese, i veshin me rrobat e martesës, vajzën e bëjnë nuse, djalin dhëndër. Në krahinat e Veriut ka ekzistuar një zakon i veçantë. Kur i vdekuri hynte në rangun e "burrave të mençur", "bajraktar" e njeri i dëgjuar, e vendosnin në një karrige të gdhendur. Në njërën dorë i vendosnin një pushkë të gjatë dhe në tjetrën çibukun. Këtë e bënin gjoja për të pritur miqtë për të fundit herë. Bashkë me përgatitjen e të vdekurit, të afërmit e fqinjët bënin rregullimin e shtëpisë për ceremoninë e varrimit. Barra ishte edhe më e rëndë nëse personi vdiste pa e parë njeri, në atë rast nuk ishte vetëm i ndjeri që "rrezikonte" parajsën por dhe familjarët ishin në "mëkat", për këtë arsye, pra për të "larë mëkatin" duhej meshuar tri kisha me priftërinj të ndryshëm. Shpenzimet në tri kishat ishin të mëdha dhe në lekë, të cilat i merrte prifti për mundimin që do bënte kastile për t'u hequr mëkatin e madh për pakujdesin e vdekjes pa pare.

KORTEZHI I VARRIMIT

Për ta bërë shpirtin të arrijë në botën e përtejme, është e nevojshme që të afërmit dhe miqtë e të vdekurit të kryejnë një ceremoni varrimi. Paralel me përgatitjet e varrimit në familje organizohet edhe sistemi i lajmërimit. Bashkë me lajmin e vdekjes, lajmësi njofton edhe orarin e varrimit. Mbarimi i përgatitjeve për kufomën u hapte rrugë miqve e të afërmve për të ngushëlluar. Pikën kulmore ritet e vdekjes e arrijnë me vajtimet dhe gjamën. Struktura e ritualeve të vdekjes ndryshon vazhdimisht ndër rajonet e Shqipërisë. Rituali i vdekjes përmban karakteristika shumë të forta patriarkale në pjesën veriore të vendit; në rajonet jugore (tjetër në bregdet) dhe në komunitetet shqiptare që jetojnë në vende të tjera në pellgun e Mesdheut, tiparet janë më shpirtërore; femrat duke luajtur një rol të rëndësishëm në shpalljen e hidhërimit, sugjerojnë një organizim të orientuar më shumë ritual matriarkal. Rënkimi i burrave në Shqipërinë veriore, e ashtuquajtur gjama, është një ritual i organizuar i të qarit për personin e vdekur (fig.3, foto: Reimer Schulz, viti 1937), dhe deri kohët e fundit ajo ka qenë e shoqëruar me sjelljet e vetë-ndëshkimit të tilla si gërvishtje fytyre etj vajtimi i grave është i pranueshëm dhe i kodifikuar, si dhe në zonat veriore (i ashtuquajtur vajtim i qumështit). Një tjetër situatë, ndoshta e lidhur me organizimin shoqëror dhe të rolit gjinor i femrave, është e dukshme në Shqipërinë jugore. Në këtë mënyrë ritualet e vdekjes janë të shoqëruar kryesisht nga ashtuquajturën "Kuja" (fig.4, shkëputur nga botimi Gentian Vyshka, Bardhyl Cipi, Death Rituals in Albania An anthropological revieë, 2010), (vajtim përmes fjalëve) më shumë mbresëlënëse dhe më fjalëshumë se sa "gjama" mashkullore veriore.

"Gjama"

"Kuja"

Një ritual vdekjeje na ofron edhe albanologu Johan Georg fon Han, për krahinën e Rizës. Mbarimi i përgatitjeve për kufomën u hapte rrugë miqve e të afërmve për të ngushëlluar.

Nëse dikush vdes kufoma qendron në shtëpi jo më pak se 12 orë, por jo më shumë se 24 orë. Mandej e vendosin në një vig, më pas në arkivol dhe nisen në varreza. Nga shtëpia kufomën e nxierrin burrat. Është zakon që në këtë moment, gratë qajnë me zë të lartë, duke rënë përsipër saj. Ato bëjnë përpjekje për të ndaluar njeriun e dashur që të dalë jashtë shtëpisë. I vdekuri është paraqitur me vënien e kokës në perëndim dhe këmbët në lindje. Arkivolet prej druri janë përdorur si kuti varrimi me kufomën e shtrirë me duar të ngjeshura paralel me trupin ose tjetra me duar mbi bark. Nga fundi i shek.XIX e fillim i shek.XX, varet pësuan ndryshime të reja teknologjike. Ato filluan të rregullohen, me rrasa, me granit dhe më pas me pllaka mermeri në formë drejtkëndore. Pas mbarimit të ceremonies së varrimit, një pjesë e njerëzve kthehen në shtëpi. I zoti i shtëpisë që më parë përgatit "drekën e të vdekurit". Numri i njerëzve në drekën e mortit, varet nga gjendja ekonomike dhe nga rrethi familjar e shoqëror. Kudo në Shqipëri rastet e vdekjes sjellin një solidaritet të madh popullor.

PËRFUNDIME

Nëse krahasojmë varrimin parahistorik me praktikën e tanishme në rajonin e Korçës mund të zbulohen disa ngjashmëri, megjithëse vazhdimësia në popullata ose kulturë nuk mund të hamendësohen. Shumë ndryshime themelore kanë ndodhur gjatë qindra viteve të fundit. Shumë shkrime kryesore të antropologëve të shek.XIX që kanë të bëjnë me praktikën mortore erdhën nga parimet e mëparshme pseudo psikologjike që lidhen me shfaqjen universale të besimeve fetare. Në lidhje me sistemin e besimit që ndikon thellë në qëndrimet ndaj vdekjes dhe jetës së përtejme, ne duhet të marrim në vlerësim ardhjen e besimit të krishterë dhe mysliman dhe ndikimin që kishin në praktikën ekzistuese të varrimit. Megjithatë, është e rëndësishme të themi që, në praktikën e tanishme, varrim me djegie nuk është kryer në këtë rajon, por mendojmë në të gjithë Shqipërinë. Sot eshtrat zhvarrosen pas dekompozimit të kufomës dhe vihen në një kuti druri të veçantë për një varrim të dytë, por kjo ndodh vetëm në rastet kur duhet të bashkojnë dy të vdekur pjesëtar të familjes, ndërsa në kohët parahistorike nuk kemi evidentuar një gjë të tillë. Komuniteti prehistorik më së shumti kryente varrimin e vendosjes me trup drejt në tokë. Ndërsa në ditët e sotme janë përdorur arkivolet e drurit. Për një kohë arkivoli nuk përdorej nga popullsia myslimane. Nisur nga besimi se njeriu është krijuar nga dheri i përket përsëri dheut, kufomën e lëshojnë drejt në dhe. Në lidhje me orientimin e kufomës mund të themi se në epokën prehistorike nuk kishte ndonjë drejtim dominues, ndërkohë që në ditët e sotme orientimi i kufomës është në perëndim - lindje, me kokë përballë drejt lindjes. Gërmimet kanë treguar se të vdekurit u pajisën me të gjitha llojet e sendeve personale. Kjo vlen ende sot për varrimet. Hulumtuesit kanë për qëllim të hamendësojnë se çdo objekt në një grupim të varrimit u depozitohen përmes të njëjtave procese deposituese, dhe llojet dhe sasitë e objekteve të gjetura në një varr janë gjithmonë (drejtpërdrejt ose tërthorazi) në lidhje me identitetin shoqëror të individit që varroset. Kur në krahasim me literaturën etnografike për funeralet dhe sjelljen mortore, ky model duket shumë i errët i parë në ndryshueshmërinë e jetës së vërtetë të depozitimit mortor. P.sh., studimin e 93 shoqërive të renditura nga Tainter (1978), në vetëm 5% të provuar të shoqërive ishte ndryshueshmëri në takëmin mortor e përdorur për të simbolizuar dallimet e statusit. Sfida kryesore për etnoarkeologët e interesuar në dokumentimin e burimeve të ndryshueshmërisë në depozitimin mortor qëndron në vëzhgimin e një numër relativisht të madh të ngjarjeve bashkëkohore deposituese në kontekstet mortore.

Shënim: Ky studim ishte i pajisur edhe me nje bibliografi prej 27 referencash, por per arsye hapesire nuk mundem ti botojme.